Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

JADID MUTAFAKKIRLARINING TA’LIMNI DEMOKRATLASHTIRISH BORASIDAGI QARASHLARI

Turg‘unoy Axmadjanovna Egamberdieva*
Farg‘ona davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori
✉ egamberdieva42@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada jadidlarning ta’limni demokratlashtirishga oid qarashlari tarixiy-pedagogik tahlil qilinadi. Avloniy va Behbudiy matnlari konseptual qiyoslash asosida o‘rganiladi. Ta’limga kirish, bilimning tushunarliligi, fikr tarbiyasi va jamoatchilik mas’uliyati ajratiladi. Islohot loyihasi bilan uning amaliy natijasi farqlanadi. Manbaviy cheklovlarni hisobga oluvchi tahlil tartibi va pedagoglarni tayyorlashga doir metodik yechim taklif etiladi.

Kalit so‘zlar

jadidchilik, ta’limni demokratlashtirish, tarixiy-pedagogik tahlil, fikr tarbiyasi, ta’limga kirish, jamoatchilik mas’uliyati, manba tanqidi.

DOI: 10.5281/zenodo.23279672

KIRISH

Jadid merosining pedagogik mazmunini ochishda yangi maktab ochilishi, ta’lim usulining o‘zgarishi va ta’lim munosabatlarining demokratlashishini bitta hodisa sifatida talqin qilish yetarli emas. Birinchisi tashkiliy voqea, ikkinchisi didaktik yangilanish, uchinchisi esa kim ta’lim olishi, bilimni qanday tushunishi va o‘qish jarayonida qanday mavqega ega bo‘lishi haqidagi savoldir. Mazkur maqolada bu farq boshlang‘ich metodologik shart sifatida qabul qilinadi: yangilikning mavjudligi hali teng imkoniyat va mazmunli ishtirok mavjudligini bildirmaydi. B.Qosimov milliy uyg‘onish adabiyotini o‘rganishda davr matbuoti va turli fanlar hamkorligidan foydalanish zaruratini ko‘rsatadi [1]. U.Dolimov esa jadid maktablarining dasturlari, darsliklari, o‘qituvchi tayyorlash muammolari va ommaviy imtihonlarini bir-biri bilan bog‘liq holda yoritadi [2]. A.Khalid tadqiqotining predmetini musulmon jamiyatidagi madaniy islohot tashkil etadi; bu doira jadidchilikni faqat savod chiqarish texnikasi bilan cheklamasdan o‘rganishga imkon beradi [7]. Ushbu yo‘nalishlar maqolada bir xil xulosani takrorlash uchun emas, manbaning har xil darajadagi savollarga javob berishini ajratish uchun qo‘llanadi.

Tadqiqotning tarixiy markazi XX asr boshidagi Turkiston jadidchiligi, bevosita matniy tayanchi esa Behbudiyning 1913-yilgi “Ehtiyoji millat” maqolasi va Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarining 1917-yilgi ikkinchi nashri elektron matnidir [9; 10]. Shu sababli natijalar barcha hududlar, davrlar yoki jadid mualliflariga bir xil tarzda tatbiq etilmaydi. “Jadid mutafakkirlari” nomi bu yerda ichki farqlari yo‘q, yaxlit pedagogik doktrina mavjudligini anglatmaydi; ikki asosiy matn atrofidagi qiyosiy muhokamani ifodalaydi.

Maqolaning maqsadi ta’limni demokratlashtirishga yo‘nalgan qarashlarning manbaviy asoslarini, pedagogik mexanizmlarini va talqin chegaralarini aniqlashdir. Uch savol qo‘yiladi: tanlangan matnlarda ta’limdagi qaysi to‘siqlar muammo sifatida ko‘rsatilgan; ularni yengish uchun qanday vositalar taklif qilingan; bugungi pedagog tayyorlashda bu merosdan foydalanish tarixiy ma’noni saqlagan holda qanday tashkil etilishi mumkin? Ilmiy hissa “jadidlar demokratiya tarafdori bo‘lgan” degan umumiy hukmni takrorlashda emas, alohida da’volarning dalil bilan bog‘lanishini ochishda ko‘zda tutiladi.

“Ta’limni demokratlashtirish” maqolada tarixiy mualliflarning barcha fikrlariga aynan mos keluvchi o‘z atamasi emas, tadqiqotchining ehtiyotkor tahliliy kategoriyasi sifatida ishlatiladi. Uning to‘rtta o‘lchovi ajratiladi: ta’limga kirish imkoniyati, bilim mazmunining anglanishi, fikrlash faolligi va ta’lim uchun jamoatchilik mas’uliyati. Bu ishchi ta’rif siyosiy tuzumlarni baholash yoki tarixiy shaxslarni zamonaviy mezon bo‘yicha saralash uchun emas, pedagogik munosabatlarning tarkibini aniqlashtirish uchun xizmat qiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot dizayni tarixiy-pedagogik, manbashunoslik va konseptual-qiyosiy tahlilni birlashtiradi. Adabiyotlar maqsadli tanlangan o‘nta takrorlanmaydigan manbadan iborat: ikkita birlamchi matn [9; 10], uchta tarixiy-adabiy va tarixshunoslik tadqiqoti [1; 2; 7], beshta qiyosiy pedagogik-nazariy asar [3–6; 8]. Tanlovning mezoni manbaning nashr sanasi bilan cheklanmaydi; uning ta’limga kirish, fikr tarbiyasi, maktabning ijtimoiy tabiati yoki pedagogik ishtirokni tushuntirishga bevosita aloqadorligi hisobga olinadi. Bu to‘liq sistematik adabiyotlar sharhi yoki bibliometrik tadqiqot emas.

Birlamchi material sifatida asarlarning ochiq elektron qayta nashrlari ishlatildi. Birlamchi matnlarning mavzuga daxldor bo‘limlari va parchalari tahlil qilindi; nashr rekvizitlari sayt ko‘rsatgan original ma’lumotlarga tayanadi. Asl gazeta va toshbosma nusxalari bilan satrma-satr kollatsiya o‘tkazilmadi. Shuning uchun mavjud bo‘lmagan sahifa raqamlari kiritilmaydi: Avloniyga havolalarda bo‘lim nomi, Behbudiyda maqola va original sana aniqlanadi. Zamonaviy kitoblarning ochiq tavsifi, mundarijasi va mavjud elektron parchalaridan faqat ularda tekshiriladigan umumiy konseptual tezislar olinadi; barcha kitoblar to‘liq o‘qilgani da’vo qilinmaydi.

Tahlil birligi alohida shior emas, muammo, maqsadli guruh, taklif etilgan vosita va kutiladigan natija bog‘langan matn parchasidir. Ish ketma-ketligi quyidagicha tuzildi: avval parchaning tarixiy adresati aniqlandi; keyin undagi ta’limiy to‘siq ajratildi; so‘ng vositaning ushbu to‘siqqa qanday javob berishi izohlandi; yakunda manba xulosaning qaysi qismini tasdiqlashi va qaysi qismini ochiq qoldirishi ko‘rsatildi. Bu tartib “da’vo, manba, mexanizm, chegara” nomi bilan ifodalanadi. U tayyor diagnostik shkala yoki statistik tasnif emas.

Qiyoslashda o‘xshashlik tarixiy ta’sir bilan tenglashtirilmaydi. Dneprovning ta’limning jamoat tabiati haqidagi tahlili, Kornetovning Dyui pedagogikasiga sharhi, Pring, Alexander va Biestaning ta’limga doir konsepsiyalari jadidlarning mazkur mualliflardan bevosita ta’sirlanganini isbotlamaydi [3–6; 8]. Ular tarixiy materialga savol qo‘yuvchi nazariy vositalardir. Ta’sir haqidagi xulosa uchun tarjima, yozishma, mutolaa qaydi yoki bevosita iqtibos kabi alohida dalil talab qilinadi; ushbu maqola bunday bog‘liqlikni aniqlaganini da’vo qilmaydi.

Metodik cheklov sifatida nazariy taklif, muallifning davrga bergan bahosi va amalda qayd etilgan voqea alohida ko‘riladi. Biror manbada tenglik masalasi tilga olinmagan bo‘lsa, bundan tenglik mavjud bo‘lmagan yoki to‘liq ta’minlangan degan hukm chiqarilmaydi. So‘rovnoma, tajriba-sinov, arxiv statistikasi va sababiy ta’sir o‘lchovi o‘tkazilmadi. Qo‘lyozma loyihasini tuzish, dastlabki konseptual guruhlash va til tahririda generativ sun’iy intellektdan foydalanildi; nashrga taqdim etuvchi muallif matn va talqinlarni mustaqil yakuniy tekshirishi lozim.

NATIJALAR

Ta’limga kirish: xayriya chaqirig‘idan tashkiliy mexanizmgacha. Behbudiyning “Ehtiyoji millat” maqolasida diniy bilim bilan zamonaviy fanlarni birga egallash, kasbiy tayyorgarlik va iqtisodiy hayotda malakali ishtirok o‘zaro bog‘langan. Muallif faqir va yetimlarning o‘qishi uchun maktab, homiylik va stipendiya vositalarini tilga olib, mablag‘ni ta’limga yo‘naltirish rejasini taklif qiladi [10]. Parchaning daliliy maqomi aniq: unda amalga oshirilgan loyiha hisoboti emas, jamoatchilikka qaratilgan zarurat va tashkiliy taklif mavjud. Rejadagi kelajak natijalarini o‘sha davr bitiruvchilari statistikasi sifatida ko‘rsatish mumkin emas.

Ushbu matndan chiqariladigan pedagogik talqin quyidagicha: ta’lim istagi bilan ta’limdan foydalanish imkoniyati bir xil emas. Bola o‘qishni xohlashi mumkin, biroq uning xarajatini qoplaydigan resurs bo‘lmasa, istak institutsional imkoniyatga aylanmaydi. Homiylik ana shu oraliqqa yo‘naltirilgan vosita sifatida o‘qiladi. Bunda iqtisodiy to‘siqni faqat oilaning ma’rifatga munosabati bilan tushuntirish cheklanadi; ta’limga kirish shaxsiy fazilatdan tashqari, tashkiliy ta’minotga ham bog‘liq masala sifatida qo‘yiladi.

Ayni paytda homiylikning mavjudligi teng imkoniyatning to‘liq kafolati degani emas. Maqola talqiniga ko‘ra, kim tanlanishi, yordam qancha davom etishi va ta’lim yo‘lining qaysi bosqichini qamrashi alohida tekshirilishi kerak. Bunday savollar Behbudiyga tayyor zamonaviy ijtimoiy siyosatni nisbat berish emas; uning taklifini amalga oshirish haqida qanday qo‘shimcha dalillar zarurligini ko‘rsatadi. Tarixiy rejaning demokratlashtiruvchi salohiyati resursni o‘qish imkoniyatiga bog‘lashda ko‘rinadi, universal qamrovning isbotida emas.

Bilimning tushunarliligi: til, usul va o‘qituvchi tayyorgarligi. Dolimov usuli jadid maktablarini yoritishda ona tilidagi o‘quv materiallari, yangi dasturlar, darslik ta’minoti va tayyorlangan muallimlarga ehtiyojni birgalikda ko‘rsatadi. Uning keltirgan ma’lumotlarida ayrim tashabbuslarning davomiyligiga darslik yetishmasligi hamda o‘qituvchi tayyorgarligidagi muammolar ta’sir qilgani qayd etiladi [2]. Bu dalillar yangicha maktabni faqat ochilish sanasi yoki nomi orqali tavsiflash yetarli emasligini anglatadi. Ta’limiy yangilikning mazmuni uning kundalik ishlash shartlaridan ajratilmaydi.

Mazkur ma’lumotlarning konseptual tahlili kirish imkoniyatining ikkinchi qatlamini ochadi: o‘quvchi sinfga kelishi bilan bilimga mazmunan kira olishi aynan bir narsa emas. Tushunarli o‘quv tili, izchil tushuntirish va tayyorlangan muallim bilimni o‘zlashtirishga xizmat qiladigan didaktik vositalar sifatida ajratiladi. Biroq tushunarlilikni mazmunni haddan tashqari soddalashtirish bilan almashtirish taklif etilmaydi. Ilmiy tushunchaning murakkabligi saqlangan holda, unga olib boradigan izoh va mashqlar ketma-ketligi o‘quvchining tayyorgarligiga moslashtirilishi kerak.

Pring ta’lim sifatini faqat imtihon yoki sertifikat bilan chegaralamasdan, o‘rganish mazmuni, yoshlarning ehtiyojlari va nazariy, amaliy hamda axloqiy anglash bilan bog‘laydi [5]. Uning yondashuvi bu yerda zamonaviy qiyosiy savol beradi: o‘quvchining rasmiy ishtiroki mazmunli o‘rganishga aylanayaptimi? Jadid maktablariga bu savolni qo‘llash tarixiy natijani oldindan belgilamaydi. U o‘quvchilar daftarini, darslik topshiriqlarini va muallim izohlarini izlashga yo‘naltiradi; bunday dalillarsiz barcha yangi maktablarda tushunishga asoslangan ta’lim qaror topgan, deyish uchun asos yetarli emas.

Fikr tarbiyasi: bilimni qabul qilish va hukm chiqarish o‘rtasida. Avloniy “Fikr tarbiyasi” bo‘limida fikrlashni rivojlantirishni muallimning vazifasi bilan bog‘laydi; “Axloq tarbiyasi”da esa berilgan bilimning amaliy xulq bilan muvofiqligiga urg‘u beradi. “Tarbiyaning zamoni” bo‘limida ta’lim usulini egallamagan muallimning avval o‘zi tayyorlanishi masalasi qo‘yiladi [9, “Fikr tarbiyasi”, “Axloq tarbiyasi”, “Tarbiyaning zamoni”]. Ushbu bog‘lanish bolaning rivojlanishini nasihatning ko‘pligiga emas, muallim faoliyatining mazmuniga ham taalluqli masala sifatida o‘rganishga asos beradi.

Maqola talqinida fikr tarbiyasining demokratlashtirish bilan aloqasi o‘quvchining tayyor hukmni takrorlashidan o‘z anglash jarayoniga ega bo‘lishiga doir imkoniyatda ko‘rinadi. Bu talqin chegaralangan: Avloniydagi axloqiy yo‘naltirishni bugungi erkin munozara, o‘quvchi o‘zini o‘zi boshqarishi yoki barcha fikrlarning teng haqiqiyligi tamoyiliga aynan tenglashtirish mumkin emas. Asardagi diniy-axloqiy me’yorlar uning tarixiy mazmunining tarkibiy qismidir [9, “Yaxshi xulqlar”]. Zamonaviy kategoriya manba tilini almashtirmasligi kerak.

Alexander dialogik ta’limda suhbatni oddiy navbat bilan gapirish emas, fikrni rivojlantirish, tushuntirish, dalil qurish va baholash vositasi sifatida talqin qiladi [6]. Bu farq asosida taklif etilayotgan pedagogik qiyosda o‘quvchining ovozi eshitilishi bilan uning fikri darsning davomiga ta’sir qilishi ajratiladi. O‘qituvchi javobni eshitib, keyin uni muhokamasiz bekor qilsa, tashqi faollik fikrlash ishtirokiga teng bo‘lmaydi. Mazkur misol tarixiy maktabdagi kuzatilgan holat emas, zamonaviy o‘qituvchini tayyorlash uchun tuzilgan konseptual vaziyatdir.

Jamoatchilik mas’uliyati: maktabning ijtimoiy ko‘rinishi. Dolimov Munavvarqori maktablaridagi ochiq dars va imtihonlarga ota-onalar, ilm ahli, diniy vakillar hamda homiylar taklif etilganini bayon qiladi [2]. Bu ma’lumot darsni faqat muallim bilan o‘quvchi o‘rtasidagi yopiq munosabat emas, jamoatchilikka ko‘rinadigan faoliyat sifatida muhokama qilishga asos bo‘ladi. Biroq kuzatishga taklif etilish qaror qabul qilish vakolatiga teng emas. Shuning uchun ochiq imtihonlardan saylanadigan maktab kengashlari yoki teng boshqaruv huquqi mavjud bo‘lgan, degan xulosa chiqarilmaydi.

Dneprov Ushinskiy merosini tahlil qilar ekan, ta’limning jamoat tabiati va jamiyatning ta’lim haqidagi fikri masalasini alohida yoritadi [3, “Общественный характер образования” bo‘limi]. Qiyosiy jihatdan

bu ta’limning jamoatga daxldorligi bilan maktabning faqat namoyish maydoniga aylanishi o‘rtasidagi farqni aniqlashtiradi. Maqolada ochiqlikning uch xil mazmuni taklif etiladi: ishni ko‘rsatish, u haqda fikr bildirish va bildirilgan fikrga javob berish. Birinchi imkoniyat mavjudligidan qolgan ikkitasi avtomatik kelib chiqmaydi.

Shu nuqtada jamoatchilik mas’uliyatining ikki tomonini farqlash foydali: maktabga yordam berish va maktabdan asosli tushuntirish talab qilish. Birinchisi ta’minotga, ikkinchisi qarorning mazmuniga daxldor. Jadidlarning jamoatchilikka murojaatini ushbu ikkala imkoniyatni tekshirish uchun boshlang‘ich material sifatida ko‘rish mumkin. Ammo homiy yoki ota-ona maktabga yaqinlashgani o‘quvchining shaxsiy fikri ham himoyalanganini hali isbotlamaydi. Bu alohida dalil talab qiladigan munosabatdir.

Qiyosiy sintez: to‘rtta o‘lchovning o‘zaro aloqasi. Kornetovning Dyui pedagogikasiga bergan sharhida maktab, ijtimoiy hamkorlik va o‘quvchining faol tajribasi o‘zaro bog‘langan holda ochiladi [4]. Biesta esa demokratik o‘rganishni faqat fuqarolik haqidagi bilim bilan emas, maktab va jamiyatdagi kundalik munosabatlarning sifatiga doir masala sifatida muhokama qiladi [8]. Bu ikki yo‘nalish tarixiy jadid tajribasining aynan shunday bo‘lganini tasdiqlamaydi. Ular ta’lim haqida aytilgan maqsad bilan ta’lim jarayonida boshdan kechiriladigan munosabatni alohida tekshirish zaruratini ko‘rsatadigan qiyosiy asosdir.

Tahlil natijasida kirish imkoniyati, tushunarlilik, fikr tarbiyasi va jamoatchilik mas’uliyatini bir-birini to‘ldiradigan, lekin bir-birini almashtirmaydigan o‘lchovlar sifatida talqin qilish taklif etiladi. Mablag‘ o‘qish yo‘lini ochishi mumkin, ammo o‘z-o‘zidan mazmunni tushuntirmaydi; tushunarli bayon fikrlash uchun sharoit yaratishi mumkin, ammo savol berish imkonini kafolatlamaydi; ommaviy imtihon maktabni ko‘rsatadi, ammo barcha tomonlarning ovozini tenglashtirmaydi. Quyidagi jadval shu farqlashning manbaga bog‘langan, statistik bo‘lmagan ifodasidir.

1-jadval. Jadid qarashlaridagi demokratlashtirish yo‘nalishlari va talqin chegaralari

Yo‘nalish Dimension	**Manbaviy tayanch Source evidence**	**Pedagogik mexanizm Pedagogical mechanism**	**Talqin chegarasi Limit of interpretation**
Ta’limga kirish	Behbudiyning homiylik va stipendiya taklifi	Xarajat to‘sig‘ini kamaytirish; o‘qishni davom ettirish uchun resurs ajratish.	Taklif real qamrov yoki barcha bolalar uchun teng imkoniyatning isboti emas.
Bilimni anglash	Dolimov yoritgan darslik, dastur va muallim tayyorgarligi	O‘quv tili, izoh va didaktik ketma-ketlikni o‘rganish ehtiyojiga bog‘lash.	Yangi usul nomi har bir darsda tushunishga asoslangan ta’lim bo‘lganini ko‘rsatmaydi.
Fikrlash faolligi	Avloniyning “Fikr tarbiyasi” va “Axloq tarbiyasi” bo‘limlari	Bilim, o‘ylash va mas’uliyatli amal aloqasini muallim faoliyatida yuzaga chiqarish.	Tarixiy axloqiy tarbiya zamonaviy o‘quvchi avtonomiyasiga aynan teng emas.
Jamoatchilik mas’uliyati	Dolimov bayon qilgan ochiq dars va imtihonlar	Maktab ishini ko‘rsatish; ota-ona va jamoatchilik bilan aloqani kengaytirish.	Kuzatuv va homiylik qaror qabul qilishdagi teng vakolatni tasdiqlamaydi.

Jadvaldagi yo‘nalishlar jami ballga aylantirilmaydi. Tarixiy maktablar bo‘yicha bir xil ma’lumot mavjud bo‘lmagani uchun ularni ushbu belgilar asosida reytingga joylashtirish metodik jihatdan asossiz bo‘ladi. Taklif etilayotgan yondashuvning vazifasi baho chiqarish tezligini oshirish emas, har bir xulosaning daliliy tayanchini ko‘rinadigan qilishdir. Bu talab matnni ma’qullash yoki tanqid qilishdan oldin uning nimani tasdiqlashga qodirligini aniqlashga undaydi.

MUHOKAMA

Islohot va demokratlashtirishni aynanlashtirmaslik. Birinchi muhokama nuqtasi modernizatsiya bilan demokratlashtirishning nisbatidir. Mualliflik tahlilida yangi bino, yangi fan yoki tezroq o‘qitish usuli jarayonning yangilanishini bildirishi mumkin; ta’limdagi mavqe va ishtirok esa boshqa savollardir. Shuning uchun jadidlar faoliyatini barcha zamonaviy pedagogik tamoyillarning tayyor manbai deb e’lon qilish o‘rniga, tarixiy matnda aynan qaysi vosita qanday to‘siqqa qarshi qo‘yilganini ko‘rsatish talab etiladi. Bu farqlash yangilanishning ahamiyatini kamaytirmaydi, uning ko‘lamini aniqroq ifodalaydi.

Ikkinchi nuqta milliy va umumiy ta’limiy maqsadlar munosabati. Qosimovning milliy uyg‘onish adabiyotini keng madaniy aloqalar doirasida o‘rganishga e’tibori mahalliy ma’nolarni boshqa tajribalar bilan birga ko‘rishga yo‘l ochadi [1].

Biroq qiyoslashning maqsadi jadid merosini faqat xorijiy nazariyaning mahalliy nusxasi sifatida tasdiqlash emas. “Fikr tarbiyasi”ni dialogik pedagogikaga aynan tenglashtirish ham, ular orasida hech qanday qiyosiy savol qo‘yib bo‘lmaydi deyish ham tahlil imkoniyatini toraytiradi. Bu maqolada muvofiqlik emas, mazmunli o‘xshashlik va farq izlanadi.

Uchinchi nuqta ta’limdagi tenglikning chegaralari. Tanlangan ikki birlamchi matn qizlar va o‘g‘il bolalar, shahar va qishloq aholisi yoki turli daromadli oilalarning real qamrovini hisoblashga yetarli material bermaydi. Shu bois ularning barchasi uchun teng ta’lim ta’minlanganini ham, mutlaqo mavjud bo‘lmaganini ham mazkur korpus asosida tasdiqlab bo‘lmaydi. Kelgusi tekshiruv uchun maktab ro‘yxatlari, to‘lov daftarlari, homiylik hujjatlari, dars jadvallari va o‘quvchi xotiralari kerak. Bu hujjatlar mazkur ishda topilgani yoki tekshirilgani da’vo qilinmaydi.

To‘rtinchi nuqta ta’limiy maqsad bilan kundalik tajriba orasidagi masofa. Biestaning ta’limning demokratik sifatini kundalik munosabatlar bilan bog‘lovchi savoli bu yerda qo‘shimcha nazariy tayanch beradi [8]. Masalan, maktab haqida ochiq gapirish imkoniyati bo‘lishi mumkin, ammo aniq darsda savolga munosabat noma’lum qoladi. Shuning uchun ommaviy murojaatdagi maqsad va o‘quvchining boshdan kechirgan tajribasi o‘rtasiga tenglik belgisi qo‘yilmaydi. Dalilning bir darajasidan boshqasiga o‘tish uchun alohida manba zarur.

Pedagoglarni tayyorlash uchun manbaga asoslangan metodik yechim. Amaliy natija sifatida pedagogika tarixi mashg‘ulotlari uchun manbani tekshirishga asoslangan seminar sikli taklif qilinadi. Dastlab talaba Behbudiy yoki Avloniy matnidan bitta ta’limiy muammoni tanlaydi va muallifning adresatini aniqlaydi. Keyin u parcha ichidagi taklif bilan tarixiy voqea haqidagi xabarni ajratadi. Uchinchi bosqichda zamonaviy nazariyadan bitta tushunchani olib, o‘xshashlik va farqni asoslaydi. Yakunda manbadan kelib chiqadigan, lekin muallifga nisbat berilmaydigan kichik didaktik yechim ishlab chiqadi. Har bosqichning mahsuli tekshiriladigan matn va izohdan iborat bo‘ladi.

Masalan, “Fikr tarbiyasi” ustida ishlayotgan talaba o‘quvchidan faqat tayyor xulosani qaytarishni so‘raydigan topshiriqni qayta loyihalashi mumkin. Yangi variantda tushunchani o‘z so‘zi bilan izohlash, unga misol keltirish va muqobil izohni muhokama qilish talab qilinadi. O‘qituvchining qayta aloqasi javobning tarixiy dalilga mosligi va asoslash sifatiga qaratiladi. Bunday mashq Avloniy aynan shu shakldagi darsni o‘tkazgan degan da’vo emas; manbani o‘qishdan hozirgi metodik qarorga o‘tishning ochiq ko‘rsatilgan mualliflik taklifidir.

Seminar natijasi sitatalarning ko‘pligi bilan emas, talabaning to‘rtta amalni bajarishi bilan tavsiflanadi: manbani aniq ko‘rsatish, tarixiy taklifni voqelik haqidagi dalildan farqlash, tushunchani kontekstga mos izohlash va o‘z xulosasining chegarasini bayon qilish. Ushbu mezonlar mazmuniy yo‘riqnoma bo‘lib, tajriba orqali validatsiya qilingan o‘lchov emas. Samaradorlikni tekshirish uchun talabalarning dastlabki va yakuniy tahliliy ishlari, mustaqil baholovchilarning kelishuvi hamda vaqt o‘tgach saqlangan tahlil ko‘nikmalari o‘rganilishi lozim. Hozircha natija metodik loyihalash darajasida qoladi.

XULOSA

Tanlangan manbalar jadidlarning ta’limga oid qarashlarini kirish imkoniyati, mazmunni anglash, fikr tarbiyasi va jamoatchilik mas’uliyati o‘rtasidagi aloqada tahlil qilishga asos beradi. Behbudiy matnidagi resurs va ta’lim munosabati, Avloniydagi muallim mas’uliyati hamda fikr tarbiyasi, Dolimov yoritgan maktabning jamoatchilikka ochilishi turli darajadagi dalillardir [2; 9; 10]. Ular demokratlashtirishga yo‘nalgan pedagogik salohiyatni izohlashga xizmat qiladi, biroq to‘liq tenglik va barcha maktablardagi amaliy natijani isbotlamaydi.

Maqolaning nazariy natijasi tarixiy niyat, pedagogik mexanizm va tasdiqlangan amalga oshirishni ajratadigan “da’vo, manba, mexanizm, chegara” tartibidir. Bu yondashuv merosni zamonaviy tushunchalar bilan bezash yoki tarixiy muallifdan hozirgi savollarga tayyor javob talab qilish o‘rniga, xulosaning daliliy chegarasini aniqlashni ko‘zlaydi. Qiyosiy o‘xshashlik bevosita tarixiy ta’sir o‘rnini bosa olmaydi.

Amaliy taklif pedagog tayyorlashda jadid matnlarini yod olinadigan shiorlar majmuasi emas, dalil, muammo va metodik qaror aloqasini o‘rganish materiali sifatida qo‘llashdir. Taklif etilgan seminar sikli empirik sinovni talab qiladi. Keyingi tadqiqotda maktabning real tarkibi, resurs taqsimoti va darsdagi o‘quvchi tajribasiga doir manbalar qamrovi kengaytirilsa, demokratlashtiruvchi niyatning qaysi sharoitlarda amaliy ta’lim munosabatiga aylanganini aniqroq muhokama qilish mumkin bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qosimov B. O‘zbek milliy uyg‘onish adabiyoti. 2000, dekabr. Ilmiy-tahliliy maqolaning elektron matni. Ziyouz.
2. Dolimov U. Jadidchilikning tamal toshi // Jahon adabiyoti. 2010. № 1.
3. Днепров Э. Д. Ушинский и современность. Москва: Издательский дом ГУ–ВШЭ, 2007.
4. Корнетов Г. Б. Прогрессивистская педагогика Джона Дьюи // Школьные технологии. 2007. № 6. С. 54–63.
5. Pring R. The Life and Death of Secondary Education for All. London: Routledge, 2013. ISBN 9780415536363.
6. Alexander R. A Dialogic Teaching Companion. London: Routledge, 2020. ISBN 9781138570351.
7. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. Berkeley: University of California Press, 1998.

8. Biesta G. J. J. Learning Democracy in School and Society: Education, Lifelong Learning, and the Politics of Citizenship. Rotterdam: Sense Publishers, 2011. DOI: 10.1007/978-94-6091-512-3.
9. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. 2-tab’. Toshkent, 1917.
10. Behbudiy M. Ehtiyoji millat // Samarqand. 1913. 12-iyul.